

Frigjøringspolitikk 1945: Alle rykter om kupp-planer var rene kannestøperier. Etter ni dager ga hjemmefrontens ledelse fra seg de enestående fullmaktene den hadde fått av regjeringen.

EINAR GERHARDSEN (t.v.) – selveste Politikerne blant politikere, her med fru Werna på Arbeiderblad-redaktør Martin Tranmæls hytte i 1945.

Arkivfoto: NTB.

Og så kom Gerhardsen

Thomas Chr. Wyller
professor

Etter fem års turbulens gjenreises det norske politiske system i løpet av seks uker fra den 8. mai 1945. Stortinget – valgt i 1936 og ute av virksomhet siden april 1940 – samles igjen.

Regjeringsspørsmålet løses, og hjemmefrontledelsens makt overdras problemfritt til normale myndighetsorganer. Partiene kommer tilbake i politikkenes sentrum, de som var blitt forbudt under krigen og knapt nok hadde overlevd «illegalt».

Overgangen gikk forbausende smertefritt. Først og fremst fordi tyskerne kapitulerte og skapte en situasjon ingen hadde våget å forskutlere. Men også fordi samtlige politiske aktører var innstilt på én ting: snarest å bringe systemet tilbake til situasjonen ante belum.

Uten sorg
pakket
Paal Berg
sin koffert

Men motsetninger fantes, sogar til løp til dramatisk, særinteresser meldte seg. Om rammen var man enig: men innen den gjaldt det å sikre seg posisjoner. Gevinster lokket forut, ved overgangstidens slutt-punkt, stortingsvalget i oktober.

Om «det gamle Storting» hadde det i mange år stått strid. Juridisk var dets eksistens tvilsom, ettersom valgperioden ble stadig mer overskredet og dets representative basis stadig svakere. Høyesterett hadde til og med erklært at det savnet konstitusjonelt liv. Dertil var det i motstandsbevegelsens øyne politisk skandalisert etter riksrådsforhandlingene sommeren 1940. Da gikk tingmennene langt i retning av å ville avsette både konge, regjering og seg

selv. Kunne – og burde – en slik forsamling innkalles igjen når landet ble fritt?

Det hadde tatt tid før en erkjennelse vant frem: skal demokratiet gjenreises, har vi intet valg. Institusjonen Stortinget må tre sammen, uansett hva man måtte mene om dens representanter. Det ble da også løsningen, men megen bitterhet var skapt i stortingsfullmakt: den kom til syne under regjeringsforhandlingene.

De ble da også floket. Hjemmefrontens leder – høyesterettsjustitiarius Paal Berg – ble kalt til statsministervervet. Han kom, møtte motstand fra C.J. Hambro og kommunistene – og gikk. Han var villig til å yte landet en tjeneste, men ikke til å forhandle på tradisjonelt parlamentarisk vis. Uten sorg pakket han sin koffert og dro – som dommer – til Canada. Så kom Nygaardsvold, regjeringssjef siden 1936. Men han var en bitter mann, vraket som han ble av sitt eget parti, og takket nei til reservejobben. Også han pakket sin koffert og dro – til Hommelvik. Så kom Einar Gerhardsen, og han ble sittende: til 1965!

Statsorganene ble bragt i orden, av partiene. Deres gjenoppstandelse hører maiukene til. De kom alle på plass. Men mest på plass – og først – kom Arbeiderpartiet. Dets politikk er verd å følge.

Allerede etter fjorten dager trekker dets sentralstyre opp de linjer som var partiets og ble landets: «Det gamle Storting kalles inn, og etter valg av nytt presidentskap deltar Stortinget ved dannelsen av den nye regjering.» Det var en mesterlig, komprimert formulering, partiets velkomst til sin statsminister. Da Nygaardsvold kom hjem, hadde Gerhardsen og hans folk tjuvstartet, som Trygve Lie lakonisk bemerket.

Partiledelsen ønsket ikke Nygaardsvold tilbake. Dels ønsket de en fornyelse i toppen. Men primært ville de unngå å partiblastes med ansvaret for 9. april under valgkampen frem mot oktober. Men mer: partiet tilstrebte ikke regjeringsmakt og foreslo Paal Berg med et borgerlig flertall rundt seg. Det fortonet seg ikke uten videre fristende å være i

50 ÅR ETTER

Tidligere kronikker av Adolph Denis Horn 24.1., Leo Eitinger 27.1., Randolf Alnæs 6.2., Arnlinn Moland 21.3. og 7.4., Thorleif Øisang 26.3., Haagen Ringnes 29.4., Harald Skjonesberg 30.4., Andreas Arntzen 2.5., Jens A. Christophersen 3.5., Nils Johan Ringdøl 4.5., Erling Storrusten 5.5., Astrid Nøklebye Heiberg 6.5. I morgen: «Vare tanker, vårt håp og vår frykt» av Jens Chr. Hauge.

lederposisjon sommeren 1945. Men da de to planlagte trekk ikke virket, måtte Gerhardsen ta over.

Spilte han egentlig et fint innsiktet spill i de ukene, vant han den gevinst han hele tiden ønsket? Det kan se slik ut. Men jeg tror ikke utviklingen var så planlagt. Riktignok var han Politikeren blant politikere, med fire sentrale posisjoner samlet på sin hånd: tidligere HL-medlem, mangeårig politisk fange, formann i partiet og attpåtil ordfører i Oslo, der ting dengang foregikk.

Likvel: jeg tror han siktet lenger frem, mot valget. At han da regnet med å ta ledelsen, bør ikke betviles. Men alt taler for at han virkelig ønsket Berg i spissen i juni. Ingen kunne vite at regjeringsmakt skulle gi den uttelling som inntraff ved stortingsvalget.

Et system ble gjenreist, et demokrati bragt på føte igjen. Rykter om kupp-planer hadde versert under okkupasjonen, nye menn med nye ideer skulle bane seg vei, derfor ønsket de ikke Stortinget innkalt, ble det sagt, særlig av kommunistene. Det var kannestøperier, næret av manglende offentlig debatt. Den makt HL hadde, og den eksperimentelle fullmakt de fikk av regjeringen den 5. mai, den ga de fra seg etter 9 dager. Tilbake til hverdagens kjøpmannskap gikk de, med få unntak.

Dette er viktig: frigjøringsfasen inneholder intet forsøk på å forevige motstandsbevegelsen i form av et eget politisk parti. Her er den norske utviklingen særpreget ulik mange and-

re okkuperte lands. Verdien fra den nasjonale holdningskamp under krigen var felles nok til å rommes innen det bestående partisystem. Partienes fellesprogram er tilstrekkelig vitnesbyrd.

Frigjøringspolitikken er over hele skalaen en konservativ gjenreisning. I forbløffende grad viste okkupasjons-tidens politiske og militære pågang seg å ha berørt bare overflatefenomener. Trygt sto fundamentene, trygt ble de igjen tatt i bruk. Det klareste bevis på denne systemkonservatisme er beslutningen om å innkalle det «gamle» Storting. Forståelsen av nasjonalforsamlings institusjonelle plass i systemet slo igjennom alle motforestillinger.

Det betyr også at parlamentarismen ble gjenreist. Riktignok ble Gerhardsens regjering dannet uten direkte medvirkning av Tinget. Men det var i bildet, og mot dets flertall ville han neppe ha lyktes.

Konservativ
opptakt for
radikalt
sosialdemokrati

Det er fristende å spekulere over konsekvensene, på kort og lengre sikt, av frigjøringspolitikkenes utfall. Hva ville ha skjedd hvis Berg hadde dannet regjering, hvis HL hadde gått inn for ham med full kraft i kamp mot deler av det gamle system? Spekulasjoner er aldri mer enn hva de er. Men jeg tror ikke det ville gjort stor forskjell. De bærende tendenser i politikk og samfunnsforholdninger stakk dyper enn til personer. Gerhardsen ville ha måttet vente noen måneder. Men det er også alt.

Trolig ville derfor også stortingsvalget i oktober ha gitt samme resultat. Da fikk Arbeiderpartiet 76 av i alt 150 representanter og kunne regjere alene, selv uten støtte fra kommunistenes 11 mandater.

En spissformulert sluttkommentar? Frigjøringsfasen ble systempolitisk dypt konservativ og demokratisk solid legitimerende. Men partipolitisk ga den flytning start til sosialdemokratiske radikalismer i årene som fulgte.